

Балканските и Първата световна войни. Последници

Идеята за съюз на балканските народи на антиосманска основа има дълбоки исторически корени. Вместо това, през 1912 г. се стига до съюз на балканските държави, които търсят решение на националния въпрос на Балканите чрез война с Османската империя и подялба на нейното балканско наследство.

Така „замразено“, положението вегетира повече от 30 години. След кризата от 1908—1909 г. обаче температурата започва да се покачва. Берлинското статукво е пред пълен крах, което означава, че и „замразяването“ не може повече да продължава.

И София тръгва по линията на компромиса. Тя изоставя традиционното за българската външна политика искане за автономия и възприема дележа.

Гръбнакът на Балканския съюз съставлява българо-сръбският договор от 29 февруари (13 март) 1912 г. Пазарлъците завършват с компромис, както следва: териториите на изток от Родопите и долното течение на р. Струма се резервират за България, а тези на север и запад от Шар планина — за Сърбия; територията, заключена между Родопите и Шар планина, ако не се организира като автономна област, към което всъщност се стремят договарящите се правителства, се разделя на две части — земите на юг и изток от линията Крива Паланка—Охридското езеро се признават за български, а областта между тази линия и Шар планина, за която претендира Сърбия, се обявява за спорна зона, за чиято принадлежност като върховен арбитър се определя руският император. Така автономията на Македония, без да бъде формално отхвърлена, се изоставя, като се извършва предварителен дележ. Но и този дележ не е окончателен — остава една спорна зона, чиято принадлежност следва да се определи по-нататък, в зависимост от развитието на събитията и арбитража на Русия.

Сръбско-българският договор от 1912 г. има антиавстро-унгарска и антиосманска насоченост. Сърбия и България се задължават да си оказват помощ в случай, че една от двете държави бъде нападната, или в случай, че някоя велика сила би се опитала да анексира или да окупира, макар и временно, която и да било териториална част от Балканския полуостров, намираща се под османска власт.

През 1911—1912 г. се водят преговори за съюз и между България и Гърция, които завършват на 16 (29) май 1912 г. с подписването на т. нар. „отбранителен“ договор. Двете държави се задължават да си оказват взаимна помощ с всички свои въоръжени сили в случай на нападение от трета сила. Споразумение за предварителна подялба на териториите обаче не се сключва — договарящите се страни очевидно не могат да се споразумеят за Южна Македония и Солун. Приема се само най-общо, че подялбата на завладените територии ще се извърши според приноса на всяка една от страните в предстоящата война. Това оставя на двете правителства развързани ръце за действие в зависимост от едно или друго развитие на събитията и с оглед задоволяване амбициите им за сметка на едната или другата страна.

Българо-сръбският и българо-гръцкият договор за съюз са допълнени през есента на 1912 г. от българо-черногорско и сръбско-черно-горско споразумение. България и Сърбия се задължават да окажат известна финансова помощ на Черна гора, а тя да участва със своите въоръжени сили в предстоящата война. С това завършва формирането на Балканския съюз.

От балканските държави извън съюза остава само Румъния. Формално тя остава обвързана с Централните сили (Германия, Австро-Унгария и Италия), докато Балканският съюз се изгражда под патронажа на Русия и другите сили на Антантата. През пролетта на 1912 г. румънският външен министър недвусмислено предупреждава, че Румъния е за статуквото на Балканите и че в случай на териториално разширение на България за сметка на Османската империя, тя би поискала Южна Добруджа като компенсация. Българското правителство не взема мерки за предварително договаряне с Румъния с оглед осигуряването на нейния неутралитет в предстоящата война.

Както се вижда, Балканският съюз от 1912 г. съдържа много неизвестни. Единственото, което със сигурност се очертава, е решеността на съюзниците да воюват срещу Османската империя. Сериозно разбъркване идва откъм Албания. Настъпва подем в развитието на албанското националноосвободително движение, което заплашва да доведе до образуването на албанска държава. През пролетта на 1909 г. избухва въстание в Косовския вилает. През пролетта на 1910 г. стават масови митинги в защита на албанската азбука, а след това отново на въстание се вдигат селяните от Косовския вилает. Следват непрекъснати турски военни експедиции, които пристигат в Албания и потушават въстанията.

Борбата на албанския народ срещу османския гнет не прекратява. Албанското въстание от лятото на 1912 г. оказва силно влияние върху обстановката в Османската империя. Активизират своята дейност и опозиционните дейци на младотурския режим в Цариград. И през средата на юли 1912 г. младотурското правителство пада. Новият правителствен екип от партията „Хюриет ве ийтиляф“ (Свобода и съгласие) се ориентира повече към Англия, отколкото към Германия.

Както Портата, така и албанските водачи тръгват по линията на преговори и взаимна отстъпчивост, главно поради назряване на условията за война на Балканите. Управляващите среди в Цариград се стремят чрез отстъпки да примирят албанците и да ги имат на своя страна в предстоящата война, а албанските ръководители с основание се страхуват от подялба на Албания между държавите от Балканския съюз. Те преценяват, че е по-добре Албания да остане в рамките на Османската империя пред перспективата на подялба между Сърбия, Гърция и Черна гора. Въстанието се прекратява и започва заменянето на османската администрация с местна — албанска. Така непосредствено преди избухването на Първата балканска война, в Албания практически се пристъпва към създаването на автономна албанска власт.

Същевременно трескавата подготовка за война на Балканите многократно увеличава опасността от непосредствено разпокъсване на Албания между Сърбия, Гърция и Черна гора и налагане на ново национално робство. Именно срещу тази опасност се насочва албанското националноосвободително движение. Същевременно започва подготовка за свикване на общоалбански конгрес, който да обедини усилията в борбата за защита на Албания и да се изкаже относно нейната бъдеща съдба.

Всичко това показва, че скоро на картата на Балканския полуостров ще се появи нова национална държава — Албания. Следователно Черна гора и Сърбия не ще могат да осъществят аспирациите си за сметка на албански земи — Сърбия не ще получи достъп до Адриатика през Западна Македония и Северна Албания. Това пък на свой ред означава, че нейните аспирации към Вардарската долина по посока на Солун ще станат по-настойчиви и „аргументирани“, а сблъсъкът с България — неизбежен.

На 1 октомври (14 октомври) 1912 г. съюзените държави връчват нота на Портата с искания за осъществяване на коренни реформи в европейските владения на Османската империя. И още преди да се получи отговорът на тази нота, Черна гора обявява война. Портата отхвърля нотата на съюзниците, след което на 5 (18) октомври България, Сърбия и Гърция също започват война.

Военните действия по всички фронтове се развиват твърде бързо. На 30 октомври 1912 г. Портата се обръща към българското правителство с молба за прекратяване на войната. Междувременно обаче, положението на българската войска на фронта се влошава: нередовно снабдяване, умора и изтощение, холерна епидемия. И атаката на Чаталджанската крепост, започната с оглед овладяването на Цариград, се проваля. Едва след това султанското предложение за започване на преговори е прието от съюзниците.

На 28 ноември 1912 г. делегати от цялата страна, събрани в гр. Вльора, тържествено провъзгласяват независимостта на Албания.

На дневен ред излизат споровете между балканските държави. По отношение на Албания се проявява завоевателно-хегемонистичният мотив в политиката на Сърбия, Гърция и Черна гора. Черна гора обсажда Шкодра, Сърбия завладява Косовския вилает и се стреми към излаз на Адриатика през албанска територия, Гърция се насочва към Южна Албания, натам отправя погледа си и италианският експанзионизъм.

Още по-труден е въпросът за практическата подялба на Македония. Възникват остри противоречия, породени на основата на кръстосващи се национални и териториални аспирации на отделните балкански държави. И още в началото на мирните преговори в Лондон се очертават сериозни разногласия: съюзническите делегати настояват Османската империя да отстъпи всички територии на запад от линията Мидия — Енос и да се откаже от Егейските острови. Портатата от своя страна иска да задържи Одринска Тракия в пределите на Османската империя, да се запази върховната власт на султана над Македония и Албания, въпросът за принадлежността на остров Крит да се реши от Великите сили, а островите, намиращи се в близост до Мала Азия, да останат под османска власт.

Положението се усложнява поради противоречивите интереси на Великите сили и тяхната непосредствена намеса при решаване на балканските проблеми. Австро-Унгария е недоволна от разширяването на Сърбия и Черна гора. Във взаимодействие с австро-унгарската дипломация в това отношение се оказва Италия. Русия, както и другите две сили от Антантата, пък настоява за отстъпчивост на Портата и се изказва против каквото и да било възвръщане от балканските държави на завоюваните от тях територии.

По време на мирните преговори временно на власт в Цариград е партията Хюриет ве ийтиляф. За разлика от младотурците новото правителство се ориентира не към Германия, а към Англия. Проводник на тази политика става великият везир Кямил паша. Подтиквани от Германия и Австро-Унгария през януари 1913 г., те извършват преврат и заемат властта. Образува се ново правителство, изхождащо от партията „Единение и прогрес“, което отхвърля исканията на балканските съюзени държави и прекратява преговорите за мир. Започва вторият етап на войната, като действията се развиват главно на Чаталджанския фронт. Всичко това заставя Портата отново да предложи примирие и започване на преговори за мир.

Макар да засягат пряко само балканските съюзници и Османската империя, подновените в Лондон преговори отново се направляват от Великите сили. Те се заемат с изработването на условията, като предлагат мирът да се сключи на следната основа: Империята се отказва от всички владения на Балканите на запад от линията Мидия — Енос, предава остров Крит на Гърция, дава право на Великите сили да решат въпроса за съдбата на Егейските острови, приема въпросът за обезщетенията, свързани с войната, да се решава от европейска финансова комисия със седалище в Париж. Султанското правителство и правителствата на балканските държави по принцип изразяват съгласие с тези условия.

Въпреки това подписването на мира се натъква на сериозни пречки. Подтиквана от Германия и Австро-Унгария, Румъния предявява искане да получи Южна Добруджа като компенсация за своя неутралитет във войната. При посредничеството на Русия на 26 април (9 май) 1913 г. е постигнато споразумение: България отстъпва на Румъния гр. Силистра с малка негова околност и поема задължението да даде известна автономия на куцовласите в Македония. На дневен ред отново излиза въпросът за съдбата на Албания. Австро-Унгария и Италия отстояват идеята за създаване на самостоятелна албанска държава. Пред изгледите да бъдат лишени от придобивки за сметка на Албания, Сърбия и Гърция увеличават претенциите си в Македония. Но това пък води към изостряне на противоречията им с България и става предпоставка за разпадане на Балканския съюз.

Въпреки това под натиска на Великите сили на 17 (30) май 1913 г. мирът се подписва. Всички дотогавашни владения на Османската империя на Балканите на запад от линията Мидия — Енос се отстъпват на съюзниците. Създава се независима албанска държава, чиито граници следва да се определят допълнително от Великите сили. Остров Крит се присъединява към Гърция, а относно принадлежността на другите острови в Егейско море, заети по време на войната от гръцката армия, решение ще вземат Великите сили.

Главен обект на спор между балканските държави си остава Македония. Съотношението на силите се изменя във вреда на България, тъй като в хода на войната с Османската империя тя е заета в Източна Тракия, а в Македония действат сръбски и гръцки войски. Сърбия завзема цяла Северна и Средна Македония, а Гърция освен Солун, окупира цяла Южна Македония. Сръбското правителство защитава позицията за подялба на Македония според вече установената демаркационна линия, т. е. всяка държава от Балканския съюз да присъедини към своята територия онова, което в хода на войната с Османската империя е окупирала. Гръцкото правителство от своя страна настоява да получи цяла Южна Македония със Солун, Серес и Кавала и обща граница със Сърбия. Макар че още преди подписването на Лондонския мирен договор Румъния получава гр. Силистра с неговата околност, румънското правителство не остава равнодушен наблюдател, а подновява искането си за цяла Южна Добруджа. България пък не се задоволява само с Източна Тракия и Беломорското крайбрежие, а се стреми да получи цяла Македония. Българските искания нарастват не само поради оправдаността на националния аргумент, но и поради увереността, че българската армия е силна и би могла да разгроми и армиите на довчерашните си съюзници.

Възникналата още в края на XIX в. тенденция на сближение между Сърбия и Гърция на антибългарска основа се реализира в съюзен договор, сключен между двете държави (19 май — 1 юни 1913 г.): договарящите се задължават да не влизат поотделно в споразумение с България, да си оказват взаимна помощ с оглед установяването на обща сръбско-гръцка граница, да искат приемането на демаркационната линия, определена от фактическата

окупация на завзетите територии, като крайна граница между България, Сърбия и Гърция, а ако българското правителство не се съгласи с това и реши със сила да наложи претенциите си, тогава да водят обща война срещу България. Решени да диктуват условията на подялбата на Македония, Сърбия и Гърция съсредоточават войски на демаркационните линии с българските части. Натом се изпращат и български войски, участвали преди това във военните действия в Източна Тракия.

Руският император се готви за арбитър и настоява от балканските правителства да представят аргументи за своите претенции. Фердинанд в качеството си на главнокомандващ, дава заповед на българските войски да предприемат настъпление против сърбите и гърците в Македония. В изпълнение на тази заповед на 16 (29) юни 1913 г. българските войски нападат сръбските и гръцките позиции в района на Радовиш—Кочани—Дойран. Сръбските и гръцките войски обаче устояват на българския натиск. В същото време Румъния заплашва, че ще мобилизира войските си и ще нахлуе в България. Това отрезвява българското правителство и то дава нареждане за спиране на действията на българската армия в Македония (на 18 юни 1913 г.). Но правителствата на Сърбия и Гърция не приемат провокацията като локален инцидент и обявяват официално война на България. Във война против България влиза и Черна гора.

Поставено в критично положение поради опасността от румънска намеса, българското правителство се обръща към Русия с молба да посредничи за сключването на примирие и за уреждането на българо-румънския спор за Южна Добруджа (25 юни 1913 г.). Въпреки предупрежденията на Русия на 29 юни 1913 г. 250-хилядна османска армия минава линията Мидия — Енос и развива настъпление в Източна Тракия.

Така България се изправя пред национална катастрофа. На 18 юли 1913 г. се сключва примирие и започват преговори за мир между България, от една страна, и Сърбия, Гърция и Румъния, от друга. Българското правителство приема румънското искане за отстъпване на Южна Добруджа. В крайна сметка България е принудена да приеме условията на бившите си съюзници. Според подписания на 28 юли (10 август) 1913 г. Букурещки мирен договор, почти цяла Македония е поделена между Сърбия и Гърция. Сърбия получава не само „спорната“, но и голяма част от безспорната зона, а Гърция взема Южна Македония със Солун. На България остава само Струмица, Петрич, Горна Джумая и Разлог. Освен Южна Македония Гърция взема и част от Западна Тракия с пристанището Кавала, а за България остава Беломорското крайбрежие между реките Места и Марица с пристанището Дедеагач.

По време на мирните преговори в Букурещ дипломатията на повечето страни уверява, че с Османската империя остава в сила Лондонският договор. През август 1913 г. Великите сили връчват и съответна нота на Портата в този смисъл. Тя, обаче, не се подчинява, а и Великите сили не проявяват особена настойчивост. Така в крайна сметка се стига до сключването на Цариградския мирен договор между България и Османската империя от 16 (29) септември 1913 г., по който цяла Източна Тракия без Свиленградско и Малкотърновско остава в пределите на османската държава.

Що се отнася до Албания, то въпросът за нейната държавна територия се решава не според етническите граници на албанската народност, а в зависимост от международната конюнктура и установяващото се ново балканско „равновесие“. Претенциите на Сърбия към Северна Албания и на Черна гора към Шкодренската област са отбити, но Косово и Метохия

остават в пределите на сръбската държава. Корча и Гирокастро се дават на Албания, но областта Чамерия се включва в пределите на Гърция.

В резултат на Балканските войни цялото османско наследство на Балканите е разделено както следва: Сърбия получава част от Новопазарския санджак, Косово и Метохия, цяла Западна и Централна Македония; Черна гора дели със Сърбия Новопазарския санджак, а Гърция включва в пределите си Северен Епир с гр. Янина, Южна Македония с градовете Солун, Серес, Драма, Кавала и редица острови в Егейско море. Част от османското наследство на Балканите получава и България: Разложко, Петричко, Горноджумайско, Струмишко и Западна Тракия от устието на р. Места до устието на р. Марица, но губи Южна Добруджа в полза на Румъния. Провъзгласената през ноември 1912 г. за независима държава Албания пък започва изграждането си без Косово и Метохия и някои южни райони, които остават съответно в Сърбия и Гърция.

Национално обединение на българския народ в двете балкански войни не се постига и част от българската общественост идва до убеждението, че това би могло да стане в съюз с Германия и Австро-Унгария в нова война. Изразител на това убеждение става дворецът, цар Фердинанд и правителството на Васил Радославов. Те възприемат политиката на откъсване на България от Русия, респ. Съглашението и насочването ѝ към Германия, респ. Централните сили. Тази политика не получава одобрението на цялата нация — германофилството среща съпротивата на сериозни опозиционни съглашенофилски сили в страната.

Първа световна война

Сега цялата буржоазна общественост — и правителствените среди, и опозицията — посрещнаха избухването на Първата световна война като сигнал, че настъпва времето за преразглеждането на Букурещкия договор.

Както почти винаги след 1885 г., на първо място стоеше въпросът за Македония. Десетките хиляди бежанци след Междусъюзническата война не позволяваха и за миг да бъде забравен. През разглеждания период обаче българските искания претърпяха развитие. Залагаше се на постепенното осъществяване на най-обоснованите български претенции, които евентуално можеха да привлекат и европейска подкрепа. Въпросът за Егейска Македония се премълчаваше. Пропагандата настояваше преди всичко за така наречената в сръбско-българския договор от 1912 г. „безспорна зона“. Без да се отричат нито от историческите, нито от народностните права на България над „спорната зона“, тя негласно бе оставена да мине на втори план до по-удобен момент.

При разискване на националния въпрос до голяма степен бе изоставена старата емоционално сантиментална фразеология. Обсъждаше се необходимостта от граници, които да стимулират икономическото развитие, от удобни пристанища, пътища и природни богатства.

Ударението бе поставено върху въпроса за подходящ излаз на Егейско море. В получената по силата на Букурещкия договор Западна Тракия големи пристанища нямаше. През тези месеци добруджанският въпрос бе разискван сравнително по-рядко. Според политиките в София българските позиции в него бяха толкова силни, че би могъл да бъде уреден без особени трудности двустранно при цялостното отхвърляне на Букурещкия договор.

Българските управници почти не обръщаха внимание на Източна Тракия. Те бяха уверени, че ако Турция се намеси във войната против Съглашението и бъде победена, България ще получи границите по Лондонския мир от 1913 г. Никоя от държавите на Антантата освен може би Русия не предявяваше-особени аспирация към областта. При евентуална победа на Централните сили пък едва ли можеха да очакват съществени придобивки за турска сметка.

Така във външнополитическата програма влязоха както справедливите аспирация за обединяване на българската народност в границите, които населяваше и които бяха призната от редица международни договори, така и националистически бълнувания, чиято цел бе да осигурят хегемонията на българската буржоазия на Балканите.

От самото начало на конфликта симпатиите на Фердинанд и на правителството на либералите бяха на страната на Централните сили. В първите дни на август Радославов предложи на Германия сътрудничество срещу Сърбия. Когато на Вилхелмплац се решиха да приемат предложението, беше вече късно. Радославов и Фердинанд бяха размислили и учтиво отказаха. България се присъедини към редицата очакващи своя шанс малки европейски страни с големи териториални амбиции.

Дипломатите в София отчетоха, че позицията е съвсем логична. България се нуждаеше от мир, за да си откъдне. Политиката на неутралитет дотолкова се очертаваше като единствено възможна, че българските дипломати в европейските столици, преди още да са получили официални инструкции, декларираха, че България ще запази спокойствие, за да може по-късно „да си възвърне част от изгубеното”. На 29 юли Радославов нареди на легациите да обявят пълния и безусловен български неутралитет в започващата война.

Постепенно дипломатите и на трите държави от Съглашението започнаха да осъзнават ролята, която България щеше да играе в настъпващите събития. Разположена в самия център на полуострова, тя контролиреше равновесието на силите.

Заплашителното поведение на младотурците накара френските дипломати да обърнат поглед към София. Перспективите за активизиране на френската дипломация всъщност съвсем не бяха обнадеждаващи. Икономическите интереси на Франция в България, макар и по-значителни, отколкото на другите страни от Антантата, не бяха достатъчни, за да служат като инструмент за успешни политически манипулации.

Обявеният български неутралитет предизвика буря от обвинения в руския буржоазен печат, който в тези дни се задъхваше от шовинистичен възторг. Така при получаването на вестта за българския неутралитет руският министър на външните работи, преди още да се е консултирал със сръбското правителство, заяви пред Радко Димитриев, че ако България подкрепи Русия, би могла да се надява на териториални придобивки. Дори си позволиха да утвърждават, че българският неутралитет нямало да представлява голяма заслуга в очите на Антантата и по-специално на Русия. Единствено пряка намеса би довела до по-съществени придобивки.

На 5 август Сазонов предложи на Пашич план за българо-сръбско разбирателство. Като цена за участието на България във войната срещу Австро-Унгария Сърбия трябваше да ѝ отстъпи част от безспорната зона според договора от 1912 г. Ако войната завършеше с пълна победа на Антантата и съществени териториални придобивки за Сърбия, България трябваше да получи цялата безспорна зона. В случай че либералите откажеха да вземат пряко участие във

войната, Сърбия трябваше да отстъпи областта около Щип, Радовиц и Кочани като благодарност за българския неутралитет.

Руските предложения станаха причина за сериозна тревога в Ниш. Затова Пашич премълча въпроса за българска намеса. Срещу един благожелателен неутралитет, който по неговото тълкуване не се различаваше много от пряко участие във военните действия, той се показа готов след сключването на мира да отстъпи района по водораздела на изток от река Вардар — т. е. около една четвърт от безспорната зона. Подобна граница би оставила контрола върху долината на Вардар в ръцете на Сърбия, а оттук — осигуряваше сръбската хегемония на полуострова.

От своя страна руското царско правителство се стремеше на всяка цена да въввлече България във войната. Присъединяването на България към лагера на Съглашението би довело до възстановяване на Балканския съюз под руско влияние; Австро-Унгария щеше да бъде принудена да прехвърли още войски от руския на сръбския фронт; би станало още по-благоклонно отношението на Румъния; Турция щеше да бъде принудена да спазва неутралитет и южният фланг на Руската империя щеше да е в безопасност; би се открил пряк път за снабдяване на Сърбия с боеприпаси.

През август — началото на септември 1914 г. Сазонов подготви няколко проекта за ноти, които трябваше да бъдат връчени съвместно от пълномощните министри на Антантата в столиците на балканските държави. Те предвиждаха сръбски и гръцки отстъпки в полза на България, без да конкретизират размерите им.

Реакцията и в Париж, и в Лондон бе по-скоро съдържана. И в двете столици не бяха против самия принцип на възстановяване на Балканския съюз.

* * *

Панафийо вярваше, че известен шанс за спечелването на пасивна или активна българска подкрепа има. Благожелателният към Антантата неутралитет можеше и да продължи, подхранван от нежеланието да се поемат преждевременни рискове. Затова той предлагаше да подкрепи постъпките на Савински в София, за да демонстрира единството на Съглашението.

Грей обаче предпочиташе да изчака с дипломатическите постъпки. Той се съмняваше, че сантименталните призови на Сазонов за „единство на славяните“ ще окажат каквото и да е въздействие в София. Нужни бяха реални аргументи.

В началните дни на войната британското правителство се стремеше да избягва усложненията на Балканите. От друга страна, Съглашението не можеше да упражни ефективен натиск в Ниш, а както му говореше дългогодишният опит, без отстъпки в Македония България не можеше да бъде спечелена. Въпросът за България в английската стратегическа мисъл бе винаги свързан най-тясно с Проливите и позицията на Турция. Затова за Лондон бе особено важно Турция да остане колкото се може по-дълго извън войната. Ето защо Грей подкрепи охотно руската инициатива за съвместна гаранция на териториалната цялост на империята.

Със заплашителното си поведение към Османската империя Гърция и България също можеха да допринесат за задържането на турския неутралитет. Българският неутралитет най-добре

отговаряше на английските интереси. Една неутрална и недотам благосклонна към целите на руската политика на Балканите България бе по-ценна за Форин офис от съмнителната полза от участието ѝ във военните действия. Явен бе страхът, че един българо-сръбски съюз ще бъде прекалено зависим от Русия.

Целите на английската дипломация на Балканите влязоха в противоречие с руските. Грей отклоняваше руските искания за съвместен натиск върху балканските страни в полза на България.

Така към средата на септември 1914 г. в Лондон успяха да блокират руската инициатива за съвместен натиск на държавите от Антантата върху балканските страни в полза на България.

В така очертаната обстановка позицията на България добиваше особено значение. Осигуряването на подкрепата ѝ ставаше все по-наложително. Лошото бе, че липсата на военни успехи трябваше да се компенсира със значителни обещания пред София. Това на свой ред създаваше неминуемото впечатление, че се търсят дипломатически придобивки за сметка на военните поражения.

Появилата се още към края на март тенденция за усилване на дипломатическия натиск на Балканите бе затвърдена. И тъй като през пролетта на 1915 г. най-несигурно бе положението на британския десант на Галиполи, Грей пръв се показва склонен да потърси контакти с Радославов.

Савински реагира много остро и емоционално против действията на британския си колега. Според него, тласкан от непреодолимата си неприязън към българите, Бакс-Айрънсайл бил провокирал Радославов да издигне неизпълними искания, за да ограничи възможностите му за преговори със Съглашението.

Въпреки настойчивите призови на германци и австрийци Фердинанд и Радославов не бързаха с подписването на исканата военна конвенция.

И турците не се чувствуваха достатъчно сигурни в тила си откъм българите. Дебаркирането на десанта на полуостров Галиполи направи силно впечатление в София. Сега освен флотата в близост до българските граници имаше силна съглашенска сухопътна армия.

За първи път от началото на военните действия настроението сред обществените и политическите кръгове и в трите страни от Антантата определено бе за преговори с българите.

Грей реши, че е време да вкара тежката британска артилерия в дипломатическата игра. На основа на идеите на Геннадиев във Форин офис бе изработен подробен проект за нота пред българското правителство. До този момент Грей благородно бе отстъпвал инициативата на Сазонов, тъй като голяма вероятност България да бъде спечелена и руското влияние на Балканите усилено нямаше. Сега, когато във Форин офис бяха преценили, че съществува известен шанс за успех, английският министър на външните работи недотам грациозно избутваше руския си колега.

Донякъде английските предложения съвпадаха с руските, но бяха обвързани с много допълнителни условия. И в Лондон предвиждаха веднага след намесата си във военните действия България да получи Източна Тракия. Безспорната зона трябваше да присъедини след войната, и то при условие, че територията на Сърбия бъде уголемена с Босна и

Херцеговина, а София поеме задължението да не заема Македония преди сключването на мира. Съюзните държави щяха „да употребят влиянията си“ пред Гърция, за да отстъпи Кавала, естествено при условие че бъдат задоволени гръцките аспирации в Мала Азия, България веднага можеше да получи заем на изгодни условия.

Проектът не блестеше с оригинални идеи и бе издържан изцяло в пожелателно наклонение. Единствени сигурни бяха Източна Тракия и обещаваната финансова помощ. Не бяха малко и останалите недостатъци. Русите и французите не пропуснаха веднага да ги отбележат: съвсем условния характер на обещанието за Кавала и премълчаването на въпроса за Добруджа.

Различните варианти съвпадаха в два пункта — необходимостта от отстъпване на Източна Тракия и безспорната зона в Македония. Най-остри бяха споровете за съдбата на гръцката територия. Сазонов не бе особено последователен. Той ту предлагаше към Кавала да бъдат прибавени Драма и Сяр, ту решаваше, че Сяр може и да бъде оставен на Гърция. Какви бяха мотивите му и в единия, и в другия случай, беше пълна загадка и понякога човек е склонен да ги отдава на моментни настроения.

На 29/16 май 1915 г. пръв пълномощният министър на Великобритания, а след него и френският, и руският му колега връчиха поотделно на Радославов идентични ноти с предложенията на Антантата. В знак на вяроност към новите съюзници италианският пълномощен министър в София бе изразил желание и той да подкрепи инициативата, но никой не искаше да дразни допълнително сърбите с италианско участие в предложението, което предвиждаше отнемане на част от сръбска Македония.

Нотата не се отличаваше съществено от първоначалното британско предложение. Тя предвиждаше България да встъпи във военните действия срещу Турция, срещу което веднага щеше да получи Източна Тракия и финансова помощ. След войната можеше да присъедини безспорната зона, но при условие, че Сърбия получи „справедливи“ компенсации в Босна, Херцеговина и на брега на Адриатическо море. Антантата поемаше задължение „да употреби всичките си усилия“, за да убеди гръцкото правителство да отстъпи Кавала, пак при условие че Гърция получи „справедливи“ компенсации в Мала Азия. Що се отнася до Добруджа, Антантата щеше да „благоприятствува“ преговорите между София и Букурещ за съдбата ѝ.

В много отношения нотата беше повратен пункт във взаимоотношенията на Антантата с България. За първи път от началото на войната, тя предлагаше да плати за българското пушечно месо с територии, които, макар и не напълно, но поне в общи линии, покриваха българските искания. Но съмненията, непоследователността и колебанията на трите държави личаха толкова ясно в предположението, че не е необходимо да бъдеш пророк, за да отгатнеш каква орис му се пишеше.

Предложенията, направени в София, не можеха да останат в тайна. Уведомен за съдържанието на нотата, Пашич категорично отказа каквито и да е било отстъпки и протестира срещу намерението на Съглашението „да предлага и обещава територии, влизащи в Сърбия.

Енергично протестираха и в Атина. Съвсем справедливо Гунарис задаваше въпроса, по силата на какви договори и споразумения Антантата си присвоява правото да се разпорежда с националната територия на една неутрална страна. Той не само категорично отричаше самата мисъл за възможни отстъпки, но се обявяваше и против евентуалното преминаване на безспорната зона в български ръце.

Както се очакваше, в Букурещ, реагираха спокойно на нотата. Правителството на Брътиану не счете за необходимо да излиза с някакво официално изявление, а румънските дипломати само проявиха любопитство какво, точно се предвиждало за Добруджа в нотата.

Радославов бързо използва нотата като инструмент за натиск пред Берлин и Виена. Веднага след италианската намеса, макар и с известни уговорки, Германия, и Австро-Унгария бяха обещали за първи път цяла сръбска Македония срещу българския неутралитет. В началото на юни, балансирайки върху страха на Централните сили от евентуална промяна на политическите настроения в София, българският министър-председател си осигури безусловно признание за отстъпването срещу българския неутралитет не само цяла Македония, но гръцките и румънските територии, към които се стремяха българите, в случай че Гърция и Румъния се обявяха против Централните сили.

С тези обещания в ръце Радославов можеше да си позволи да бави и изчаква, благоприятна ситуация за по-определено ангажиране с едната или другата групировка. Чак до края на юли той не даваше ухо на воплите, идещи от Виена, за сключване на военна конвенция.

Натискът на опозиционните политически партии в страната също се засилваше от ден на ден. Опозицията разбра за направените предложения вероятно от самите дипломатически представители на Антантата и от европейския печат. Започна бясна пропаганда. Наново бе издигнат лозунгът за замяна на либералното с коалиционно правителство, съставено от всички политически групировки.

Но въпреки словесното изобилие в постъпките на водачите на опозиционните партии прозираше известна колебливост. Техните симпатии към Съглашението бяха безспорни, но дори и те не бяха доволни от направените предложения. При това Антантата бе прекалено обвързана според софийските политици със Сърбия. Дори в просъглашенските рецепти, препоръчвани от най-искрени русофили като С. Бобчев, неприязънта към Сърбия надделяваше над декларациите за приятелство с Русия.

На 14/1 юни 1915г. либералите връчиха отговора си на съглашенските дипломати. Много пространно и велеречиво те благодариха за изказаното им от Антантата доверие, но намекваха, че някои предложения не били съвсем ясни. Затова Радославов искаше да се доуточни: 1) какви компенсации трябва да получи Сърбия, за да предаде безспорната зона; 2) каква територия ще обхваща хинтерландът на Кавала и колко голяма трябва да бъде съответната област в Мала Азия, която Гърция ще получи в замяна; 3) на какви начала ще се водят преговорите за Добруджа между Румъния и България.

Влизането на България във войната можеше да подобри стратегическото положение на Русия, да принуди турците да оттеглят част от силите си на Кавказкия фронт, а и щеше да представлява крайно ценна морална победа. Затова чак до края на лятото на 1915 г. Сазонов бе безспорно най-активният от тримата министри на външните работи на съглашенските страни. Стременията и намеренията му обаче не винаги отговаряха на стременията и действията на съюзниците му.

За първи път от началото на войната Сазонов бе стигнал до правилния извод, че за да имат успех на Балканите, съюзниците трябва да се откажат от идеята да бъдат в добри отношения с всички балкански страни, а да съсредоточат усилията си върху тази страна, която обещава най-много и най-непосредствени изгоди. В случая това беше България.

Грей бе първият от тримата ръководители на външната политика на държавите от Антантата, който на практика бързо се отказа от идеята за привличане на България. На 20 юни той предложи вариант за отговор на българските запитвания, в който от схващанията на Сазонов подкрепи само това за уголемяването на Сърбия. Това можеше да подсили опасенията на българските държавници, че Съглашението цели една велика Сърбия, която би разрушила равновесието на Балканите. Хинтерландът на Кавала също не се определяше. Съображенията на Грей бяха, че по време на войната било невъзможно да се определят бъдещите граници на държавите, участващи в нея.

Предложенията бяха голяма крачка назад, в сравнение с проекта от 29 май. И в Петроград, и в Париж реагираха неодобрително.

От началото на юли в дипломатията на Антантата на Балканите ясно можеха да се забележат две постепенно раздалечаващи се политически линии. Сазонов и Делкасе, често подкрепяни от Сонино, се бореха да не се омаловажават предложенията, правени в София, а дори да се потърсят начини за засилване на гаранциите. Известни различия имаше и сред тях — Делкасе, напълно се бе отчаял от вероятността да въвлече Гърция във войната и въпреки яростната съпротива на Бриан в правителството бе склонен да я изостави на произвола на съдбата. Сазонов приемаше, че е необходимо, да удовлетвори напълно исканията на българите в Добруджа — линия, която Делкасе се колебаеше да приеме.

Въпреки увещанията от различни страни Грей ставаше все по-непреклонен. Вместо отстъпки, той за първи път от началото на войната се опитваше да спласва София. Колкото и странно да звучи, обструкционизмът на Грей беше подкрепян от руските посланици на Балканите, които като цяло не одобряваха прекаленото обвързване с България.

В резултат на едномесечно обсъждане нотата придоби такъв вид, че ръководителите на външната политика на Антантата с основание се колебаеха да я връчат. При това опозицията на Грей бе подкрепена и от редица френски и руски дипломати с немалко влияние в съответните министерства.

На 21 юли 1915 г. той предложи частта от безспорната зона в Македония на изток от река Вардар да бъде окупирана от съюзнически войски като гаранция, че цялата зона ще премине в български ръце след войната. Според неговия план окупацията трябваше да стане от френски и английски части. При това наново по неведоми причини в руските планове се появи името на Генадиев. Той трябваше да предаде условията на Фердинанд.

За съжаление сега беше твърде късно, за да се мисли за практическото ѝ реализиране. А и руското предложение издаваше явен стремеж да се прехвърли моралната отговорност за изтръгване на територии, принадлежащи на Сърбия, върху Франция и Великобритания. Щеше да излезе, че Русия се съгласява с подобен план поради натиска на съюзниците си, и щеше да запази пълното си политическо влияние в Ниш. Затова не бе за учудване, че Делкасе и Грей дружно отрекоха тази част на плана.

Докато между столиците на съглашенските държави се разменяха десетки послания, обстановката в България продължаваше да се развива неблагоприятно за тях. През лятото на 1915 г. Народнолибералната партия на практика се разцепи. На страниците на вестник „Нов век“ крайните националисти и русофоби излязоха с откровена експанзионистична програма, отразяваща най-съкровените възжеления на българската буржоазия за господство на

Балканите. Привържениците на Д. Петков декларираха, че макар и да били привърженици на българския неутралитет, твърдо вярвали в крайната победа на Германия.

Вече не ставаше въпрос, дали България да се намеси във войната, а на чия страна да се намеси. Единствено БРСДП и БЗНС продължаваха да стоят на позициите на пълния и безусловен неутралитет. Но дори и съглашенофилската опозиция недоумяваше пред колебанията на Антантата. Въпросите, които Радославов бе отправил на 14 юни, се окачествяваха като „разумен дипломатически акт“. Продължителното мълчание, последвало българската нота, обезпокои застъпниците на просъглашенската политическа линия.

Напрегнато лято

След близо месец и половина протакане на 3 август в София бе връчен отговорът на въпросите на българското правителство. Новата нота не се различаваше съществено от предложенията, направени на 29 май. Доколкото имаше разлика, тя бе във вреда на българските интереси. Отново се гарантираше безспорната зона в Македония, но не се посочваше по какъв начин Съглашението възнамерява да принуди към отстъпки кралското правителство в Ниш. Още по-мъглява бе формулировката за хинтерланда на Кавала. Твърдеше се, че щял да получи „възможно най-широко тълкуване“, но преди всичко щял да зависи от размерите на областта, която Гърция ще получи в Мала Азия. Нито дума не се споменава за отстъпки в Добруджа.

През лятото на 1915 г. съглашенските войски търпяха поражение след поражение по всички фронтове. Особено катастрофално бе положението на изток, което пряко се отразяваше на духовете на Балканите. Руските войски бързо се отдръпваха в Галиция, Полша и Литва. При тази обстановка Антантата предлагаше като цена за влизането на България във войната територия дори по-малка от обозначената на 29 май.

Окончателно бе затвърдено старото убеждение на българския министър-председател, че не могат да се очакват реални предложения от Съглашението. След 3 август Радославов и Фердинанд безвъзвратно се насочиха към съюз с Централните сили.

Преговорите с Турция за отстъпка на част от територията на Източна Тракия, които от няколко месеца се влачеха мудно, внезапно се ускориха. На 6 септември 1915 г. бе подписан договор, по силата на който България получи част от територията, за която настояваше и която ѝ осигуряваше контрол върху железопътната линия за Дедеагач. Този външнополитически успех, независимо от уверенията в противното по страниците на правителствената преса, свидетелствуваше достатъчно ясно, че пътят на България е определен.

Връчването на нотата от 3 август бележеше края на смислените усилия на съглашенската дипломация в София. Дейността ѝ в следващия месец и половина бе хаотична, често пъти безцелна и без някаква особена мисъл. Горещият август на 1915 г. бе месец на агонията на съглашенската дипломация. Всичките ѝ напъни и инициативи бяха предварително обречени на неуспех. За две-три седмици само Русия съзнателно мина в сянка, като остави Франция и Великобритания да изразходват безплодно усилията си в опити да въздействуват върху политическото съзнание на балканските държавници и възможността пред тях за полагане на

основите на бъдещо балканско разбирателство поне до известна степен по-добро от съществуващото след лятото на 1913 г.

След двуседмични обсъждания новото предложение за България бе готово. На 13 септември пълномощните министри на Антантата го връчиха на Радославов. То съдържаше гаранция за безспорната зона в Македония, при условие че България нападне Турция и сключи военна конвенция със съюзниците. Конфиденциално, по нареждане на Грей, О'Берн предаде, че съглашенските войски се готвели да окупираат Македония в деня на обявяването на война на Турция. Самият той обаче смяташе, че ако подобно предложение било включено в нотата от 29 май, можело да се разчита на успех. Сега вече бе много късно. Нищо не можеше да спре българското правителство от пътя, който бе поело. Макар и да го подозираха, в столиците на съглашенските държави още не знаеха, че преди връчването ѝ съюзният българо-германски договор бе подписан. А и нотата носеше всички белези на отчаянието, не се различаваше по нищо съществено от предходните и не можеше да се очаква друга участ освен отхвърлянето ѝ. Поанкаре смяташе, че тя е „неубедителна“, Грей, че е „недостатъчна“, и отказа да се съгласи с публикуването ѝ в българския опозиционен печат, тъй като вместо да помогне, можела окончателно да тласне общественото мнение на страната на Централните сили.

На 22 септември в София бе обявена мобилизация. Същевременно, решил да извърта докрай, Радославов изпрати нова нота до Антантата, с която искаше допълнителни разяснения по предложенията от 13 септември.

На 4 октомври пълномощните министри на Антантата в София връчиха подготовения в Петроград ултиматум. След отказа на либералите да го приемат, О'Берн и Панафийо напуснаха София. Остана само Савински, който бе болен и не можеше да пътува.

На 14 октомври 1915 г. българските войски навлязоха в Сърбия.

На 28 ноември Главното командуване прогласи, че целта, за която България е влязла във войната — освобождението на Македония, — е постигната. За българите бе започнал дългият тригодишен път към втората национална катастрофа.

Крахът на съюзническата дипломация доведе и до окончателния провал на операцията при Дарданелите. До този момент единствено липсата на тежка артилерия не позволяваше на турците да отблъснат дебаркиралите на Галиполския полуостров войски в морето. С установяването на преки връзки между Цариград и Германия това вече не представляваше проблем.

**** 257-259 България през 1918г. и пропукването на фронтовете**

Към началото на лятото на 1918 г. Съглашението на практика се отказа да храни надежди за откъсването на България от Централните сили. В Лондон Балфур продължаваше да поддържа старото си становище, че на България трябвало да се даде Южна Добруджа, Източна Тракия и Македония, тъй като „мнозинството от българите само искат да си осигурят това, което смятат, че е българска територия“.

Френската и английската пропаганда на Солунския фронт беше издържана изцяло в заплашителен тон и вместо да показва пред българите морков, им размахваше тояга.

Последните три месеца от войната, когато българската буржоазия трябваше да направи поне нещо, за да смекчи идващия удар, тя бе парализирана от ужас. Докато войниците продължаваха да гинат из чукарите на Македония; в Министерството на външните работи и изповеданията на практика не правеха нищо, а с волско примирение чакаха кога ще се стовари топорът.

Към 25 септември атакуващите стигнаха до линията Битоля—Прилеп—Велес. Министрите, пред чиито очи се мержелесха тръгналите към София войници, решиха да търсят примирие. Втората национална катастрофа стана действителност.

След пробива при Добро поле за преговорите за примирие българите се обърнаха към генерал Мили, командуваш българските части на Солунския фронт, но той ги препрати към главнокомандувачия фронт Ф. д'Епре. При обсъждане на условията за примирие военният министър лорд Милнър предложи на България да бъде оставена Източна Тракия и Южна Добруджа, но вече без сръбска или гръцка територия.

Думата обаче принадлежеше на военните, а не на дипломатите. Те искаха възможно най-бързо да достигнат до Дунав и последното нещо, което ги интересуваше, бяха „законните национални аспирации“ на България.

Излизане на балканските държави от войната

В началото на войната стратегическите цели на Съглашението в Югоизточна Европа се свеждат до запазване на статуквото, установено с Букурещкия мирен договор от 10 август 1913 г. Само по изключение се предвижда то да бъде частично модифицирано, в случай че България се присъедини към съглашенския блок. Влизането обаче на Турция, а след това и на България във войната на страната на Централните сили усложнява неимоверно много положението на съглашенските държави.

И ако някои държавници в съглашенските страни наистина се обявяват за по-решителен и в същото време по-реалистичен подход към България, като апелират да се поправи сторената през лятото на 1915 г. грешка с оглед на интересите на Антантата като цяло, други, които са свързани по-тясно със сръбската, гръцката и румънската кауза, се отнасят резервирано и дори враждебно към предложенията за сепаративен мир с България. Нещо повече, според тях България трябва да бъде жестоко наказана за “предателското” ѝ поведение, като бъде териториално оръзана и икономически съсипана, за да не може никога занаяпред да “вреди” на интересите на Съглашението и на неговите балкански съюзници.

В случай на пълно поражение на централните сили Сърбия разчита на най-голяма териториално разширение; тогава тя може да присъедини всички южнославянски земи, намиращи се под австро-унгарска власт, както и да откъсне нещо и от България. В случай на сепаративен мир между съглашението и Австро-Унгария придобивките няма да

бъдат толкова големи, но към Сърбия все пак ще се присъединят Черна гора, Босна и Херцеговина, Далмация, Словения, Срем, Бачка и Банат.

По данни на съглашенското разузнаване правителствената криза в България през май-юни 1918 г. , която завършва с падането на Радославов, създава подходящи условия за изваждане на България от строя и за дълбоко врязване в “мекия корем” на Европа.

Новото правителство в София А. Малинов, съставено от представители на демократичната и радикалната партия, не оправдава надеждите на народа за прекратяване на войната. Впрочем то не е чуждо на идеята за сключване на сепаративен мир с Антантата, но при всеобщото настъпление на съглашенските сили през лятото на 1918 г. не може да се разчита , че териториалните искания на България ще бъдат взети под внимание. Цената на “българската кооперация” е спаднала много. Ето защо правителството обявява че ще остане вярно на съюза в Германия и ще продължи войната до край. Това предизвиква голямо недоволство в армията и дори сред офицерския състав. На фронта избухват бунтове, войниците започват да дезертират масово.

Тогава за българското правителство става ясно че пред него се изпречва военна опасност. Кабинетът на Малинов преценява, че само незабавното подписване на примирие със съглашенското командване може да предотврати и едната, и другата опасност.

На 29 септември 1918 г. късно вечерта генерал Франше д’Епре и упълномощената българска делегация начело с министъра на финансите Андрей Ляпчев подписват договора за примирие, който предвижда:

1. Незабавно изтегляне на българските войски от териториите, принадлежащи до 1915 г. на Сърбия и Гърция.
2. Незабавна демобилизация на българската армия с изключение на 3 пехотни дивизии и 4 полка кавалерия.
3. Събиране на оръжието на демобилизираните части под контрола на съглашенски офицери.
4. Задържане в плен на всички български части, намиращи се в деня на подписването на примирието западно от Скопие; за освобождаването им може да се говори едва след като те бъдат използвани като безплатна работна ръка за възстановяване на пътищата и съобщенията и когато победителите преценят, че на България вече може да се гласува “доверие”.
5. Изтегляне на всички германски и австро-унгарски войски от българска територия.
6. Заемане на ключовите позиции в България и не черноморските и пристанища от съглашенските войски с цел да се улеснят военните действия на Антантата против Германия, Австро-Унгария и Турция, а също така и нейната интервенция против Съветска Русия.
7. Отстраняване на Фердинанд от България.

Осъществяването на клаузите на примирието означава, че България се превръща в окупирана страна, макар че победителите “великодушно” се съгласяват тя да се намира под българско управление и да не се допусне влизането на гръцки и сръбски войски в старите предели на страната.

Само България загубва след Първата световна война още територии. Западна Такия е анексирана от Гърция, Струмишки окръг в Македония, западните покрайнини и десетина села в Кулска околияса присъединени “по стратегически съображения” към Кралството на сърби, хървати и словенци; Южна Добруджа отново е анексирана от Румъния. В резултат на тези ампутации България остава с намалена територия от 103 146 кв.км и 4 369 000 население.

Намеса на България и ход на военните действия на Балканите в края на 1915 и началото на 1916 година.

Германия и нейните съюзници обещават на България цяла Сръбска Македония и дори част от стара Сърбия, поправка на границата с Гърция, връщане на Южна Добруджа и завземане на северната част от тази област в случай на участие на Румъния във войната на страната на Съглашението, както и поправка на границата с Османската империя. На 6 септември 1915 г. е подписан съюзен договор между България, Германия и Австро-Унгария.

До нас воюва Сърбия и това дава възможност за реванш. Радославов се опитва да застане на страната на ЦС. Германия не иска да е съюзник на България. Сключен е договор с ОИ за „мир и приятелство”. През октомври и ОИ се включва във войната. През ноември 1914 г. Англия привлича на своя страна България. Но поради противопоставяне на ВС, това пропада. Англия, Франция, Русия нападат Дарданелите при Галиполи. На 15 май решават да предложат на България да участва във войната. Предложенията им за това България да участва във войната са несигурни и неизпълними. Италия влиза във войната. Претендира за Адриатика и за Мала Азия. Радославов иска гаранции. Отговора, който получава отново не е обнадеждаващ. Русия, Франция, Англия и Германия също не се договарят за нищо конкретно помежду си. Антантата не може да предложи нищо сигурно. И на 6 септември има 1) българо-турски споразумения за 2000 км. около Одрин; 2) българо-германски договор; 3) военна конвенция между България и ЦС. Германския генерал ще е начело на българската армия. На 4 септември 1915 г. се състои аудиенция при Фердинанд. На нея присъстват Александър Малинов + Стоян Данев + Иван Евстатиев Гешов, Александър Стамболийски + Н. Ценов – те са на страната на Русия. Стамболийски отива в затвора, защото заплашва Фердинанд. На 23 септември България започва мобилизация: 600 000 души – цялата си дивизия. Главнокомандващ става ген. Никола Жеков (германофил). Началник щаба на армията ген. К. Жостов. Дватамата не се разбират. Първа армия има за цел да нападне Стара Сърбия. Те са 170 000 и са командвани от Климент Бояджиев. Втора армия трябва да действа в Македония. Армията наброява 87 000 души и са командвани от Георги Тодоров (7-ма Рилска дивизия). Трета армия е изпратена на българо-румънската граница. Командва ги ген. Стефан Тошев, тя се състои от 100 000 души. Още две дивизии покриват гръцко-българската граница при река Места. През 1915 г. се развива т. нар. „Деклозиерова афера”. Виждайки, че България се насочва към ЦС, Антантата решава да не го позволи. Изкупува се цялата реколта. НП дава банките си, където да се изперат парите. Николай Геннадиев трябва да направи българската структура, но тъй като не е подготвен за това и взема от БЗНС Радко Даскалов и М. Турлаков. Така се задейства машината. Дават много високи цени. Много хора се замогват. Войната почва и аферата е провалена, зърното не е изнесено и аферата е замазана.

Военни действия:

На 1 октомври 1915 г. България напада Сърбия. Втора армия няма много съпротива, но Първа да! Българи + австрийци + германци превземат Белград. Плана действа. Сърбите, обаче през Косово и Албания бяга, и с английски кораби през о. Корфу отиват на Солунският фронт. Войските изтеглени от Галиполи дебаркират в Солун. Втора армия успява да изгони англичани и французи. Германското командване спира настъплението до сръбско-гръцката граница. Ако се изхвърлят войските Франция и Англия ще отидат на Запад да нападнат Германия. Гърция запазва неутралитет

I период: октомври 1915 -1917 – период на оптимизъм.

Германците се споразумяват с гърците да заемат Драма и българите да се настанят там.

II период: началото на 1917-септември 1918 г. – позиционна война.

Българите вече няма на къде да настъпват. България воюва на Солунския фронт срещу англичани, австрийци, французи (от Сенегал, Индокитай, Виетнам и др.), норвежци, канадци. На 1 октомври 1916 г. започва война срещу Румъния. България атакува Тутракан и го превзема (българи, немци, турци). Руснаците също се намесват, но и те са разбити. Тежки сражения при Кобадин. Цяла Добруджа е превзета. Прави се десант през река Дунав и български войски влизат в Букурещ и го разграбват (българи, немци и австроунгарци). През април 1917 г. във войната се включва и Гърция на Солунския фронт. През юли това и Америка се включва на Западния фронт. Ние не сме в състояние на война с Америка. В Русия по това време горят революции. На 3 март 1918 г. е Брест-литовския мирен договор. ВС и Русия излизат от войната. На 7 май 1918 г. е подписан Букурещкия мирен договор. България си връща Добруджа.

Противоречия със съюзниците:

Васил Радославов се запъва с АУ за Косово. Прищина е българска. Турците си искат Западна Тракия. Радославов не я дава. В Северна Добруджа се въвежда кондоминиум (общо управление) от ВС. Когато ние върнем Тракия, Германия ще ни върне Добруджа. Германия ограбва продукцията на България. Те държат ж.п. линията за Македония.

Икономика:

Опит за военно регулиране на стопанството във всички страни, не само в България. Веднага се въвежда реквизиция. Постепенно държавата започва да регулира цените (спекула). Въвежда се постепенно купонна система. Живота поскъпва. През 1915 г. към Министерстерския съвет е изграден Комитет за стопанска предвидливост. През 1916 г. е въведен Закон за обществена предвидливост. Има задачата да осигури населението от първа необходимост. Трябва да се изхрани населението и от Вардарска Македония и Моравско.

През 1917 г. е създадена Дирекция за стопански грижи и обществена предвидливост. Начело на нея е ген. Александър Протогеров. Милитаризация на предприятията. България започва да зависи от внос на суровини отвън. Това кара жените да се хванат на работа, защото мъжете им са на фронта и те нямат избор. В началото на 1918 г. са т. нар. „Гладни женски бунтове”. През март 1918 г. Протогеров демонстративно си подава оставката.

Управление на свободните партии:

Васил Радославов изпраща свои хора в Македония с цел да извлекат нещо. Прави се Македонско генералгубернаторство начело с ген. Рачо Петров. В Моравско се създава Моравско генералгубернаторство начело с ген. Васил Кутинчев. Пролетта на 1917 г. е Теплицкото въстание (?). Оказва се, че Васил Радославов не може да се справи. Махат го и на негово място слагат Протогеров и въстанието е смазано.

Културна политика:

По това време Източноправославният свят използва Юлианския календар. Васил Радославов въвежда Григорианския календар и така 1 април става 14 април. Това създава проблем с църквата. В Моравско, Македония, Драмско, Добруджа са изпратени две научни мисии. Там участва Богдан Филев (археолог), Васил Златарски (историк) и др. Те събират материали за българската история. През 1917 г. – „Мислия Напков”

Вътрешна политика:

През 1916 г. НЛП (Стамболовисти) се разцепва на две: Никола Геннадиев и Добри Петков. Радославов ги заплашва или да гласуват за него или ще отидат в затвора. Същото е и с БЗНС. Стамболийски вече е в затвора, както и Райко Даскалов, Никола Геннадиев. През юни 1918 г. Радославов е изоставен от своите коалиционни партньори. Фердинанд предизвиква оставката му. На 21 юни е съставено ново правителство с Александър Малинов (ДП+РДП).

На Парижката конференция взеха участие следните държави от страна на Съглашението, наречени в договорите съюзени и сдружени държави: Американските съединени щати, Белгия, Боливия, Бразилия, Британската империя, Канада, Австралия, Южна Африка, Нова Зеландия, Индия (последните пет са независими английски владения — доминиони), Китай, Куба, Еквадор, Франция, Гърция, Гватемала, Хаити, Хеджас, Хондурас, Италия, Япония, Либерия, Никарагуа, Панама, Перу, Полша, Португалия, Румъния, Сърбо-Хърватско-Словенска държава, Сиам, Чехословашко, Уругвай.

Българската делегация бе в състав: Теодор Теодоров, председател на Министерския съвет, министър на външните работи и на изповеданията, председател на българската делегация; Венелин Ганев, министър на правосъдието; Янко Сакъзов, министър на търговията, промишлеността и труда; Александър Стамболийски, министър на обществените сгради; Михаил К. Сарафов, бивш министър.

Парижката конференция през 1919 г., както ще видим, не само не направи нищо, за да се поправят несправедливите, извършени над България през 1913 г., но напротив, ги продължи. В Париж на конференцията възтържествува варварският принцип, че от победителя не могат да се отнемат никакви земи, колкото и неправилно и незаконно да ги е завладял той.

Конференцията се събира, за да се занимае само с териториите на победените. По силата на този жесток принцип, който сам по себе си беше отрицание на онова, което по-рано поддържаха самите победители, не само териториите на последните останаха непокътнати, но те предявиха и анексираха още български земи.

Американската делегация на конференцията и българският въпрос

Само американската делегация на конференцията се опита да остане последователна на обещанията, които беше дал Уилсън на победените народи. Но и тя повече от един опит не направи.

Тогава България трябва непременно да има своята граница в Южна Добруджа, така както тя съществуваше преди Балканската война. България, от друга страна, трябва да има Тракия до линията Енос — Мидия или даже до линията Мидия — Родосто. Съдбата на Македония ще трябва да се реши след една безпристрастна анкета. Линията, която може да се вземе за база на тази анкета, ще трябва да бъде южната граница на спорната зона, както беше определена между Сърбия и България преди първата Балканска война. В заключение полк. Хауз подчертава, че тези граници са определени въз основа на националния принцип.

Вторият документ е докладът на един специален комитет от американци, добри познавачи на Близкоизточния въпрос, под председателството на американския професор Монро. Такъв доклад наистина е бил представен на американската делегация, озаглавен е „Outline of Tentative Report" и е връчен на Уилсън на 21 януари 1919 г. За България там четем: 1) България трябва да бъде утвърдена във владение на онази част от беломорския бряг, която ѝ бе оставена според Букурещкия договор от 1913 г. (Западна Тракия); 2) България трябва да получи гаранции за свобода на своята транзитна търговия към Кавала и Солун; 3) българската граница към Одрин трябва да бъде преместена по направление Цариград, приблизително до линията Енос -Мидия; 4) румъно-българската граница в Добруджа трябва да бъде възстановена така, както бе преди 1913 г., като се повърне Южна Добруджа на България; 5) по въпроса за Македония комитетът, председателствуван от проф. Монро, усвоява гледището на полковник Хауз.

Благодарение на нейното застъпничество сръбските претенции на запад бяха намалени до днешните Западни покрайнини, отстъпени им по Ньойския договор. Американците се бориха също така Западна Тракия да остане на България, за да има последната излаз на Бялото море. На тях се дължи, където в Ньойския договор България отстъпва Западна Тракия на великите съглашенски държави, а не на Гърция. Надеждата беше, че тази област ще остане неутрализирана под управлението на Обществото на народите и през нея българската държава ще има както своите икономически излази на Егейско море, за които говори чл. 48 от договора, така и българското население ще може да остане в своите огнища.

Но през април 1920 г., на конференцията в Сан Ремо, когато американската делегация бе вече напуснала конференцията, Съглашението преотстъпи Западна Тракия на Гърция.

Краят на войната и сключването на мирните договори

Първа поиска да подпише примирие България, каквото и наистина подписа на 30 септември 1918 г. в Солун.

Оставаше да се подпишат окончателните договори за мир. За изработване на тези договори се събра конференцията за мир в Париж. В нея взеха участие обаче само представители на държавите-победителки. Най-важните въпроси се уреждаха не от конференцията, а от един малък съвет, наречен на петте, в който вземаха участие само представителите на петте велики съглашенски държави: Клемансо, министър-председател на Франция, Лойд Джордж, министър-председател на Англия, Уилсън, президент на Американските съединени щати, Орландо, министър-председател на Италия и Мацуи, японски посланик в Париж и първи делегат на Япония.

Пред страха на още по-тежките последици, които чакаха такава държава, ако даде отрицателен отговор, представителите на всички победени страни подписаха предложените им договори, като все пак отправиха надлежните протести срещу несправдите, които се вършат спрямо техните народи.

Трета по ред бе повикана българската делегация, която подписа договор на 27 ноември с. г. в парижкото предградие Ньой. По този начин се подписаха петте договора за мир: Версайския с Германия, Сенжерменския с Австрия, Ньойския с България, Трианонския с Унгария и Севърския с Турция. Първите четири договора бяха изпълнени така, както бяха подписани. Колкото се отнася до Севърския договор, той не влезе в сила, защото революционното правителство на Мустафа Кемал в Турция отказа да го одобри и изпълни. След като турските войски изгониха гърците от Мала Азия, събра се нова конференция в Лозана, Швейцария, където на 23 юли 1923 г. се подписа т.н. Лозански договор с който се тури край на войната и по отношение на Турция. Лозанският договор обаче се различава коренно от първите четири договора. В Лозана Турция се яви като победителка и на нея не бяха наложени много от ограниченията и тежестите, наложени на останалите победени. Турското правителство се задължи само да не укрепва и въоръжава проливите: Босфора и Дарданелите.

Българската делегация на конференцията

Главно три въпроса занимаваха конференцията: за Добруджа, за Тракия и за Македония.

Решението на конференцията за Добруджа. Съветът на петте стоял на становището да се предостави на България и Румъния да се споразумеят направо за една поправка на границата. По-късно обаче това бе изоставено. А той запази напълно без промяна българо-румънската граница в Южна Добруджа.

През декември 1918 г. се разбра, че Съглашението ще върне цяла Добруджа, включително и южната ѝ част (която Румъния заграби през 1913 г. от България), на румънската държава. Пред това ново отклонение от дадени обещания и поети задължения от Съглашението, кабинетът на Ал. Малинов в знак на протест подаде оставка, след като бе отправен един знаменателен меморандум до командващия източната съглашенска армия генерал Кретиен.

Сръбските претенции за български земи на конференцията. Сърбите поискаха значителна част от българската територия на запад, като посочиха за това стратегически причини. Техните първи искания бяха много големи: те имаха пред вид областта по цялата западна българска граница, включително градовете Видин и Кюстендил. Мотивите им бяха неоснователни. Последната увеличаваше повече от три пъти своята земя и своето население, докато България излизаше със загуби след всички събития от 1912 година насетне. Сърбия запазваше правото на свободно въоръжение, докато България, както ще видим по-нататък, беше разоръжена и нейните военни сили и въоръжения бяха сведени до един незначителен брой, едва достатъчен да поддържа вътрешния ред в страната, без да има необходимите сили дори за една отбрана.

Против така предявените искания от сръбска страна възстана американската делегация. Благодарение на нейното застъпничество, сръбските претенции бяха намалени значително. Това са така наречените Западни покрайнини, които по силата на чл. 27 от Ньойския договор се отстъпиха на сърбите или, както се нарече тогава разширената сръбска държава, Държавата на сърбите, хърватите и словенците. В тези Западни покрайнини влизат: няколко села в Кулската околия, Цариброд и Босилеград с тяхната околност. Освен това в Македония кралството на сърбите, хърватите и словенците, което през 1929 г. взе сегашното име Югославия, откъсна от България гр. Струмица с неговата околност.

Гръцките претенции за Западна Тракия. Гърция, от своя страна, поиска Западна Тракия, онази област между Марица и Места, която България доби от Турция след Балканската война и чрез която излизаше на Егейско море. Според условията за мир, които се готвеха при подписването на Ньойския договор с Турция, Гърция трябваше да получи Източна Тракия до Чаталджа, заради това гърците и техните защитници на конференцията настояваха тя да получи и Западна Тракия до Родопските върхове, за да има пряко съединение между земите на дотогавашна Гърция и новите земи, които ѝ се даваха по посока към Цариград.

Тази нова и жестока неправда, която се готвеше за България, естествено, не остана незабелязана от американската делегация. Когато обаче българската делегация пристигна на конференцията, президентът Уилсън беше отпътувал с останалите членове на своята делегация за Съединените щати, където бяха настъпили значителни мъчности от страна на Американския сенат, който отказваше да приеме Версайския договор така, както беше изработен от Парижката конференция и подписан от германската делегация на 28 юни 1919 г.

Още в първото заседание на конференцията новият шеф на американската делегация се противопостави на направеното предложение Западна Тракия да бъде отстъпена на Гърция.

Американската делегация обаче със своето застъпничество за правата българска кауза, за запазването на Западна Тракия за България, развали твърде много гръцките сметки. Обвинения срещу България

За да разслабят застъпничеството на американската делегация да се запази Тракия за България, гърците, подпомогнати от многобройната и влиятелна парижка преса, прибегнаха до познатата диверсия: заговориха отново за жестокостите, които били извършили българите в окупираните през войната гръцки, сръбски и румънски земи. Макар голямата част от тези обвинения да бяха измислени и опровергани много пъти, все имаха своето влияние върху общественото мнение в тези държави, върху което отдавна бяха втъпявани омраза и ненавист към противниците при водене на войната.

Към гръцките недоволства се прибавиха и сръбските протести. Сърбите бяха недоволни, заедно конференцията не им бе разрешила да изпратят в България войскови части и специални делегати със задача да открият и изземат онези движими имоти, които българите били задигнали от окупираните сръбски земи.

България отговаря на обвиненията

На 1 септември 1919 г. българската делегация отправи специално писмо до Клемансо, като председател на конференцията, с което отхвърли всички измислени и неоснователни обвинения срещу България за мними жестокости, извършени от българите в окупираните от нашите войски земи през войната.

Впрочем онова, което нашите съседи вършеха през 1919 г. бе едно повторение на извършеното от тях срещу нас през 1913 г. след Междусъюзническата война. И в двата случая и гърци, и сърби си послужиха с клевети срещу България, обвинявайки я в извършени мними жестокости, с единствената цел да затруднят положението на нашата страна при разрешаване на политическите проблеми и да ни отчуждят симпатиите на международното обществено мнение, което не можеше да не вземе в много случаи нашата страна, защото истината и правото бяха с нас.

Българската делегация в защита на българското искане за Тракия

По въпроса за Тракия българската делегация се намеси на няколко пъти пред конференцията. Тази намеса, както впрочем и всички останали, ставаха в рамките на една крайно ограничена възможност при условията, при които беше поставена нашата делегация.

Първото свое изложение по въпроса за Тракия българската делегация направи в писмото си до Клемансо от 1 август 1919 г., с което изпрати обширно изложение по въпроса. Тя се постара да осветли конференцията от всяка страна върху истинското положение в Западна Тракия. Тя навеждаше аргументи от исторически, етнически, политически, културен, икономически характер, за да подкрепи своето искане: тази област да не се откъсва от българската държава.

По този начин българското население, християнско и мюсюлманско, през 1919 г. в Западна Тракия възлизаше на 260 698 души. Срещу това българско население имаше 197 863 турци и 70 210 гърци. Тази статистика беше съкрушителна за гърците.

Политическите и културни мотиви са също така в полза на българската теза за Западна Тракия.

Но конференцията остана безчувствена пред всичката тази аргументация.

Решение на конференцията за Тракия

При тези обстоятелства продължаваше Парижката конференция работата си по нашите въпроси, главно по Тракийския въпрос, който забави изработването на проектодоговора близо два месеца.

Както често пъти става в подобни случаи, конференцията дойде чрез взаимни отстъпки до един компромис. Той е изложен в чл. 48 на Ньойския договор. Според него България се отказва в полза на Главните съюзени и сдружени сили от всички свои права върху териториите на Тракия, които принадлежаха на българската държава. България се задължава също така да признае решенията на Главните съюзени и сдружени сили относително тези територии, главно що се отнася до поданство на жителите им. Главните съюзени и сдружени сили се задължават да гарантират свободата на икономическите излази на България на Егейско море. Условието на тази гаранция ще бъдат определени допълнително.

От съдържанието на чл. 48 на договора се вижда, че България не отстъпва Западна Тракия на Гърция, а на великите съглашенски държави, които образуваха Съвета на петте. Едновременно с това, през м. октомври 1919 г., малко преди подписването на Ньойския договор, България бе заставена да изпразни Западна Тракия, като изтегли оттам своите войски и своята администрация, и областта бе окупирана от съглашенски войски. Общо бе убеждението, че Западна Тракия ще остане под международен режим, или пък да бъде дадена под мандат на една от великите съглашенски сили.

В отсъствие на американската делегация представителите на останалите велики сили на Съглашението през април 1920 г. се събраха на нова конференция в италианския град Сан Ремо, където разрешиха Тракийския въпрос в съвсем неблагоприятен за нас смисъл: двете Тракии — Западна и Източна, от р. Места до Чаталджа, бяха чисто и просто отстъпени на Гърция. Английският първи делегат Лойд Джордж искаше на всяка цена да създаде една голяма гръцка държава, която по територия и население да не бъде по-малка от Румъния и Югославия. Гърция винаги е била покровителствувана от Англия.

Тракия не можа да остане под международен режим или под мандат на една от съглашенските сили още и затова, защото последните не можеха да се разберат помежду си.

За последен път се повдигна въпросът за Тракия на Лозанската конференция през 1922-1923 г. Там Турция поиска плебисцит за Западна Тракия. Българските представители настояваха за интернационализирането на тази област, както това се имаше пред вид при подписването на Ньойския договор. С това не само би се дало възможност на България да получи обещания й излаз на Бяло море, но биха могли да се задоволят всички малцинства, които живеят там. Великите сили, особено Англия, чрез своя представител лорд Кързън, се противопостави както на турското, така и на българското искане, и те бяха изоставени. Лозанският договор в този случай потвърди решенията на конференцията в Сан Ремо и на Севърския договор. Все пак границата между България и Гърция беше прекарана не по р. Арда, както настояваше гръцката делегация, а по планинските възвишения, които разделят басейна на р. Арда от басейна на малките рекички, които се стичат от южните склонове на Родопите към Бяло море.

По този начин българската граница се доближи още повече до това последното, като при Порто Лагос тя остава на 20 км от морския бряг.

При новото положение въпросът за излаза на България на Бяло море остана неразрешен, щом се измени суверенитетът, под който остана Западна Тракия.

Конференцията и македонският въпрос

Следователно българската делегация желаше да насочи конференцията по пътя да се постави Македония под едно международно покровителство или под мандат. Но, както вече казахме, на Парижката конференция преобладаваха съвсем други настроения и схващания. И заради това конференцията отхвърли по един безусловен начин всяка мисъл за ревизия на Букурещкия договор, като победителите в Междусъюзническата война, които бяха на страната на победителите и в Световната война, запазиха всички свои земи, независимо от условията, при които ги бяха придобили през 1913 г.

Репарации

Победителите дадоха не само мир с жестоки анексии, но наложиха на победените тежки обезщетения - да плащат огромни суми на победителите.

Щом се завърши войната, победителите заговориха с друг език, с какъвто и в миналото са говорили всички победители: победените ще трябва да обезщетят победителите за всички действителни и въображаеми загуби които последните и техните поданици били понесли поради развитието на военните действия и от последиците на войната изобщо.

Нещо повече, при налагането на тези задължения победителите, или поне някои от тях, имаха една по-далечна цел: с наложените обезщетения да разорят материално победените народи и да ги поставят в невъзможност да се съвземат за в бъдеще.

Напротив, в Ньойския мирен договор сумата, която трябваше да заплати България, беше точно определена. Тя възлизаше общо на 2 милиарда и 250 милиона златни франка, с лихва 5%, или всичко България трябваше да заплати в течение на 37 години общо на победителите една сума от 5 005 404 842 зл. Франка, като заплаща ежегодно по 134 094 994 зл. франка.

Към тези суми трябваше да се добавят още редица други плащания по Ньойския договор като: окупационен дълг, за издръжка на смесените арбитражни съдилища, на комисиите по разоръжаването и репарациите, за реституции, и пр., които ангажираха също така колосални разходи.

Конференцията и българските репарации

Българската делегация поиска от конференцията да направи следните отстъпки на България:

- 1) да намали сумата на репарациите като при това намалението да обхване всички задължения, в натура и пари, във връзка с войната;
- 2) ако конференцията не склони на това, тогава да допусне изплащането да става в левове, а не в злато;
- 3) да се освободи дългът от плащането на лихви; такива да се дължат само за просрочени платежи;
- 4) изплащането на сумата да стане в течение на петдесет години, с равни ежегодни платежи, като първото плащане започне от 1 април 1925 г.

Конференцията отхвърли всички искания на българската делегация. Направи само една незначителна отстъпка: вместо плащането на репарационните задължения да става като се започне от 172,5 млн. зл. фр. годишно и се слиза до 63, то да бъде на равни шестмесечни вноски от 67 032 497 зл. фр., или годишно 134 094 994 зл. фр. Това не изменяше положението нито по отношение на общата сума на репарациите, нито по отношение на годините за изплащането, нито по отношение на лихвите.

За българското правителство беше ясно, че наложените материални задължения бяха неизпълними при тъй ограничените средства, с които разполагаше нашата държава. То се видя в невъзможност да плаща още при първата вноска на репарациите и поиска мораториум от три години, но му се даде такъв само от една година, като първата вноска вместо на 1 юли 1920 г. оставаше да се плати на 1 юли 1921 г.

Тази отсрочка беше истински палиатив, защото очевидно в една година България не бе в състояние да подобри до такава степен своите финанси, че да започне да плаща своите колосални задължения

Постепенното премахване на репарациите

При тези условия ясно стана за самата репарационна комисия, че тя не можеше да поддържа ултиматума от м. март 1922 г. Тя бе заставена да мине към преговори с българското правителство и да направи нови отстъпки, които се формираха в ново съглашение между България и комисията, подписано през м. март 1923 г.

Ето каква беше същността на това споразумение:

Задължението от 2,25 милиарда зл. франка се разделяше на две части:

Част А — от 550 000 000 зл. фр., платими в срок от 60 години, с 5% лихва.

Част Б — от 1 700 000 000 зл. фр., която сума остана безлихвена и нямаше да се иска до 1 април 1953 г. На тази дата, във връзка с дълга по част Б, трябваше да се разгледат всички насрещни вземания, предявени от България, възлизаци на сума 3 857 548 624 зл. фр., според мемоара на българското правителство от м. февруари 1922 г.

Също така за тази дата — 1 април 1953 г. се отлагаше прилагането на чл. 122 от Ньойския договор — правото на репарационната комисия да намалява и отсрочва българските задължения.

Следователно на България се даваше частичен мораториум с малки платежи в началото, които постепенно се увеличават, докато през 1934 год. трябваше да достигнат пълния си размер — 43 395 336 зл. фр. Изплащането се гарантираше със залагане приходите от митниците. Сумата 550 млн. зл. фр., платима за 60 години с 5% лихва, е равна на 2 253 266 800 зл. фр. Така че всъщност Съглашението пак целеше да получи от България, само по част А от дълга, сумата от 2,25 милиарда златни франка, но само че без лихвите.

В Хага в началото на 1930 г. се събра нова конференция по репарациите. Там нашите репарационни плащания бяха намалени на кръгло 300 милиона зл. франка. Но изплащането и на тази сума се оказа невъзможно, особено когато през 1931 г. започна да се чувства по-осезателно все повече растящата стопанска и финансова криза, която постепенно обхваща всички народи, започвайки от земеделските страни и преминавайки в страните с индустриално производство

България на Парижката мирна конференция. Ньойският мирен договор

Докато трае мирната конференция, в България се извършват важни политически промени. През май министър-председателят Т. Теодоров поканва в Министерския съвет Александър Стамболийски, водач на БЗНС и известен с антантофилските си настроения. За по-правилното решаване на въпроса за мира Министерският съвет решава да се свика ново Народно събрание. Изборите, проведени на 17 август, показват превес на левите политически сили.

На 6 октомври Ал. Стамболийски като председател на най-многобройната парламентарна група е натоварен да състави коалиционен кабинет от земеделци, прогресисти и народняци. На 10 октомври Стамболийски заминава за Париж, за да отнесе българския отговор и да подпише мирния договор. На 16 октомври Тракия е окупирана от съгласенски войски, а по-късно е дадена на Гърция. На 4 ноември коалиционното правителство на Стамболийски арестува бившите министри либерали и други провинени, за да бъдат съдени като виновници за войната.

На 27 ноември в предградието Ньой на Париж Ал. Стамболийски подписва мирния договор - трети поред от държавите от германския блок.

Основни насоки на българската външна политика след Първата световна война

Един от основните нейни следвоенни принципи става ревизионизмът - Облекчаване на финансовите и други задължения, натоварващи българското стопанство

Най-тежък удар върху българското стопанство след войната представляват репарациите на стойност 2 милиарда и 250 милиона златни франка.

В борбата си за ревизия на репарационните клаузи на договора българските правителства се възползват от противоречията между великите сили по повод германските репарации.

След преврата на 9 юни пред великите сили възниква проблемът какво ще бъде отношението на новото правителство по финансовите задължения на България. Превратът се извършва два дни след като временното споразумение от 21 март е прието от Народното събрание на първо четене и предстои приемане на второ и трето четене, но при кабинета на Ал. Занков. Той уверява Междусъюзническата комисия в лоялността си към временното споразумение, но все още предстоят преговори по други въпроси - най-вече във връзка със задълженията по окупационния дълг..

В края на юли посланическата конференция натовазва Междусъюзническата комисия да определи окупационните разходи за България и да преговаря с българското правителство за покриване на съответните суми. Преговорите продължават дълго и споразумение се подписва едва през март 1924 г. То определя общата сума за издръжката на съюзническите войски на 25 млн. златни франка, платими за 10 години при 5 % лихва. Неуредена остава частта от отоманския дълг, възложена върху България по силата на чл. 134 от Ньойския договор.

В същото време банковите среди в София изработват проект за външен заем от 400 млн. златни франка, за да се облекчи изплащането на задълженията. Проектът се разглежда с интерес от Междусъюзническата комисия, но правителството го отхвърля, аргументирайки се с реакцията на общественото мнение. Сред него било вкоренено убеждението, че приблизително след 1934 г., когато само анюитетите по репарационния дълг ще възлизат на 43 395 336 златни франка, репарациите ще бъдат частично или изцяло премахнати. Ето защо то търси изход в по-лесно осъществими проекти - например заем за бежанците, заем за общинско и жилищно строителство и др.

"Мораториумът на Хувър" е обявен през 1931 г. През 1932 г. в Лозана се провежда международна конференция по репарационния въпрос. На нея се решава Англия, Франция и други европейски държави да спрат плащанията на дълговете си към САЩ от времето на войната. Държавите победителки подписват споразумение и за отлагане на плащанията на Германия, като по този начин се слага край на цялата система от следвоенни плащания.

Освобождаване от военните ограничения на Ньойския договор и ликвидиране на чуждия контрол

Военните клаузи на Ньойския договор са отменени със Солунската спогодба от юли 1938 г. Това става възможно благодарение на благоприятната обстановка на Балканите и засиления интерес на великите сили спрямо България - интерес, предизвикан от опитите на българското правителство да си осигури военни доставки от Англия.

В този момент на Балканите в действителност най-остро се сблъскват домогванията на Великобритания и Германия. Българското правителство, лавирайки между всички заинтересовани сили, се възползва от още едно обстоятелство: подобни преговори - за премахване на военните клаузи на Трианонския договор - се водят по това време между Унгария и Малкото съглашение. Така в навечерието на Втората световна война България успява да ревизира и военните клаузи на Ньойския договор - отново в контекста на общата ревизия на следвоенните договори, предизвикана от германската активизация.

Поддържане на претенции върху територии, принадлежащи до войната на България

Поради преплитане на интересите на редица западноевропейски и балкански страни въпросът за Западна Тракия се оказва не само един от най-трудните при изработването на мирния договор с България, но и многократно е предмет на международни конференции. Оттам минава и единствената железница, която свързва двете железопътни магистрали от София за Цариград и от Солун за Цариград.

За този период Западна Тракия се превръща фактически в подмандатна територия под френски контрол. От укрепването на френското влияние там остават недоволни Англия и Италия, а Сенатът на САЩ отказва да ратифицира парижките мирни договори.

Крайт на междусъюзническият режим в Западна Тракия се предшества и предопределя от редица важни събития.

Конференцията в Сан Ремо взема решение да се даде на Гърция цяла Тракия (Източна и Западна). Това решение заляга в член 84 от мирния договор с Турция, който предстои да бъде подписан на 10 август 1920 г. в Севър. Според член 4 и 5/1 от Севърския договор България получава свободен транзит през гръцки територии и трябва да й с отстъпи свободна зона в пристанището на Дедеагач с железопътните съобщения в нея. Тези клаузи обаче трябва да се изпълнят от Гърция.

Севърският договор е отхвърлен от новото правителство на Турция начело с Кемал паша. За да наложи изпълнението на договора, Съглашението започва въоръжена интервенция в Мала Азия, използвайки гръцката армия. Съотношението на силите рязко се изменя в полза на Турция след сключването на споразумение със Съветска Русия. След пълния разгром над гръцката армия в края на август 1922 г. е подписано примирие в Мудания (11 октомври 1922 г.). Според него гръцките войски следва да се изтеглят от Източна Тракия, гражданската власт се предава на представителите на турското население, а съюзниците могат да продължат окупацията на "неутралната зона на Цариград" до сключването на мира. Въпросът за мирния договор с Турция отново трябва да бъде решен. Това става на Лозанската конференция, свикана на 21 ноември 1922 г.

Генуезката конференция се открива на 10 април 1922 г. В нея вземат участие 29 държави. Платформата, с която отива българската делегация, се поддържа по-късно и в Лозана и се състои от следните точки: 1. Автономия на цяла или поне на Западна Тракия; 2. Завръщане на всички бежанци по родните им места и осигуряване на поминъка им под контрола на ОН; 3. При благоприятна възможност - повдигане на въпроса за плебисцит; 4. Неутрализиране на река Марица от Охрид до устието; 5. Демилитаризиране на граничната област; 6. Създаване на неутрална зона за излаз на Бяло море в Дедеагач.

Българската делегация придружава проекта за заселване на бежанци в автономна Тракия с искане да се осигурят международни гаранции за нормален живот в родните им места чрез изпълнението на следните точки: 1. Да се даде амнистия от всички балкански държави; 2. Да се върнат имотите на бежанците; 3. Да се приложат предвидените клаузи в мирните договори за правата на малцинствата.

Генуезката конференция се закрива на 19 май с компромисно решение - да продължи в Хага от 26 юли със заседание на експерти.

На 21 ноември 1922 г. в Лозана се свиква конференция за изработването на мирния договор с Турция. В нея участват Англия, Франция, Италия, Япония, Румъния и КСХС. България и Русия са поканени да изложат своите гледища в комисията по териториалните въпроси.

Българската делегация отстоява искането Западна Тракия да се върне в положението от 1913 г., като се възстанови областта на България, така както Източна Тракия се връща на Турция. В случай че това се отхвърли, тя предлага установяването на неутрален режим под международен протекторат, а на България да се даде излаз на Бяло море в Дедеагач. Турската делегация подкрепя българското искане за дебуше на Дедеагач, но против него се обявява Венизелос, подкрепен от останалите делегати.

Лозанският договор е подписан на 24 юли 1923 г. Той определя гръцко-турската граница по река Марица, като по член 59 Караагач се дава на Турция. По този начин се компенсират загубите на Турция във войната ѝ в Мала Азия. Българското правителство ратифицира договора на 24 май 1924 г.

След Лозана, където се решава въпросът за държавния суверенитет на областта, на преден план изпъква въпросът за съдбата на българското население в областта. След окупацията ѝ от Гърция в края на май 1920 г. то е подложено на принудителна мобилизация, реквизиции, депортиране по гръцките острови и принуждаване да емигрира в България. Франция и Англия подкрепят Гърция в стремежа ѝ за "етнологическо уреждане" на Егейска Македония и Тракия, т. е. за изселване на българите оттам и заместването им с гърци от Мала Азия.

Българската външна политика през 20-те години едва ли може да се окачестви като успешна. Разбира се, основната причина за това е, че нейното осъществяване е почти изцяло зависимо от външни сили. Всички въпроси, повдигнати от българската дипломация, срещат почти единодушна съпротива на великите сили и на съседните балкански държави против ревизията на мирните договори.

През 30-те години нейният акцент се насочва върху добруджанския въпрос, като същевременно Македония неизменно продължава да присъства в официалната и в неофициалната пропаганда. Стремежът към Македония обаче влиза в противоречие с разбирането, че излизането на България от международната изолация зависи от подобряването на българо-югославските отношения, за което Югославия поставя ултимативно искане: отказ от всякакви претенции за Македония и разтуряне на ВМРО. Нишката спогодба, сключена през март 1923 г. между България и Югославия, не само демонстрира неспособността на българската дипломация да излезе от омагьосания кръг, но коства и живота на тогавашния премиер Ал. Стамболийски.

Великите сили и външната политика на БЗНС

Утвърждаването на Александър Стамболийски на власт -външнополитически измерения

На 28 ноември 1918 г. е сформирано коалиционно правителство с широк национален обхват начело с Т. Теодоров - широка коалиция, предизвикана от отговорността, която нито една партия не желае да поеме сама. Най-тежката и предварително обречена на провал мисия на новото правителство е да пледира за българската кауза на Парижката мирна конференция.

Изборите през август 1919 г. изпращат в парламента 83 представители на БЗНС, 45 комунисти, 37 социалисти, срещу 55 представители на буржоазните партии. Имайки предвид своето нараснало влияние, БЗНС излиза с декларация, че дори и при евентуално сформирание на самостоятелен кабинет, съставът на българската делегация за мирната конференция ще остане непроменен.

Оставката на Т. Теодоров има също външнополитически измерения - тя е протестен жест срещу отстъпването на Западните покрайнини на Сърбия. (Т. Теодоров е излъчен за депутат от Цариброд.) Последните дни от неговото управление са дни на национална скръб, след като в България са научени условията за мир.

В такава обстановка Ал. Стамболийски предприема своята стодневна обиколка в Европа. Още в началото на 1920 г. чувствителният английски превес на изток кара Стамболийски да възлага на Лондон надеждите за регулиране на тракийския въпрос.

Българският премиер не случайно избира да посети първо Англия, която по това време води преговори за сключване на търговски договор със Съветска Русия. Предпочитанията към тази страна, както и славата му на приятел на болшевиизма, едва ли допринасят за добронамереността на Ке д'Орсе към него. Ето защо линията му на поведение в Париж се определя от стремежа да доказва своя антиболшевиизъм и лоялността си към Антантата, но същевременно, подчертавайки колко добре е бил приет в Англия - и да провокира Франция към същото.

"Болшевишката заплаха" в България и отношението на държавите от Съглашението към нея

Самостоятелното управление на Ал. Стамболийски предизвиква в Европа широк диапазон от оценки, вариращи от задоволството, че ще се спазва мирният договор и снизходителните забележки за външността на премиера до тревожната диагноза за еволюция на правителството към болшевиизма.

Парижката мирна конференция се провежда по времето на гражданската война и чуждестранната интервенция и на нея не присъстват представители от руска страна. След кримската операция на Червената армия в началото на ноември 1920 г. френското правителство се обръща към генерал Савов с молба България да приеме около 5000 - 8000 врангелисти на издръжката на Франция. Малко по-късно исканото число се увеличава на 10 000 срещу аргумента, че съседните балкански страни приемат повече бежанци. В края на годината започват преговори между френското и българското правителство за приемане на контингент от руската емиграция в страната.

Симпатиите на земеделския лидер към съветския режим обуславят толерирането на дейността на Коминтерна в страната и на неговата секция БКП (т. с).

Отношенията на Ал. Стамболийски със Съветска Русия са противоречиви. Стремежът му за сближение с нея се определя от идейната близост на болшевиизма с българския аграризъм като отричаща класическия либерализъм политически доктрини. В следвоенните условия друг подтик за сближението със Съветска Русия е и желанието на Стамболийски, за по-активна търговска дейност чрез черноморските пристанища, които по това време почти бездействат.

Най-натежаващото обстоятелство обаче, което кара Стамболийски да гледа на изток, е вярата му, че версайската система ще се разпадне и със съветска помощ ще се реши по-справедливо българският национален въпрос.

През есента на 1922 г. международната обстановка се променя. След победата на кемалистите над Гърция Турция от победена в Първата световна война се превръща във фактор. Нейното самочувствие се гарантира и от руско-турския договор от март 1921 г. Българското правителство неколkokратно отказва да се присъедини на турска страна по време на гръцко-турския конфликт.

През ноември 1922 г. активността на руските болшевици в България достига такива размери, че принуждава Ж. Иико да стане инициатор на демарш пред правителството, което счита отговорно за създаденото положение.

Тези събития се развиват на фона на Лозанската конференция. България е поканена на нея, за да участва при обсъждането на проблемите около проливите. На конференцията Стамболийски се стреми да развива широка дипломатическа дейност, среща се с Кързон, Поанкаре, В. Венизелос.

Активната намеса на Франция в края на 1922 и началото на 1923 г. тласка Ал. Стамболийски към завой от просъветската му външна политика. За да бъдат удовлетворени исканията на българската делегация в Лозана, се налага Стамболийски отново да доказва, че не толерира комунизма. Направените отстъпки позволяват на правителството да постигне споразумение по репарационния въпрос.

Промяната в политиката на Стамболийски спрямо левите сили и съветската активност в страната не се дължи само на стремежа да се постигне отсрочка в изплащането на репарациите. В още по-малка степен тя се дължи на нарасналото самочувствие на премиера, който според утвърдената в литературата постановка веднъж ликвидирал опасността отдясно, решил да се справи с опасността отляво.

Характерът на земеделското управление през погледа на френския пълномощен министър в България Жорж Франсоа Пико

През есента на 1922 г. напрежението между България и Франция се изостря. На фона на тези събития заседава Лозанската конференция, на която изпъква английското надмощие, от една страна, и от друга - германският комплекс на Франция, която в стремежа си да подсигури тила на своите съюзници от Малката антанта за своята операция в Рур, реагира остро на събитията в България.

Положението в страната дава не по-малко основание за тревоги в Париж. "Търновските събития" от септември 1922 г. и решението на правителството за организиране на референдум за съдене на виновниците за катастрофата отначало не се признават за достатъчни основания за намеса на френската дисциплина.

Изборната победа на БЗНС според френския дипломат надминава надеждите на правителството. Опозицията в парламента е сведена до такъв минимум, че не би си струвало дори да се свиква Народно събрание. Макар и да окачествява изборните злоупотреби като

нещо нормално за българските политически нрави, преценката на Ж. Пико е, че броят на депутатските места за другите партии не отговаря на тяхната реална сила и правителството се намира в опасност.

Тази опасност за земеделската власт означава за Франция едно неизвестно бъдеще, защото и в последните месеци преди преврата за нея определящото в отношението ѝ към управлението на Стамболийски е това, че той продължава да води мирна политика.

БЪЛГАРИЯ НА ЛОЗАНСКАТА КОНФЕРЕНЦИЯ (20 НОЕМВРИ 1922 -24 ЮЛИ 1923)

В края на август 1922 г. кемалистките войски разбиват гръцката армия в Мала Азия. На 9 септември те влизат в Измир, на 10-и в Бурса, а на 12-и в Мудания. В навечерието на откриването на Муданската конференция Стамболийски изпраща нота от Женева до правителствата на Англия, Франция и Италия по Близкоизточния въпрос. В нея той предлага цяла Тракия - Източна и Западна, да се обособи в автономна област под контрола на ОН и финансово да бъде подпомагана от Турция, Гърция и България. По този начин Стамболийски се стреми да реши два проблема - за излаза на Бяло море и за бежанците и най-важното - да не допусне Източна Тракия да бъде присъединена към Турция, а Западна Тракия към Гърция. Българската нота не е взета под внимание. На 11 октомври 1922 г. на конференцията в Мудания е подписана „Военна конвенция между Съюзните сили и правителството на Великото народно събрание на Турция и това на Гърция ", с която гръцките войски се задължават да се изтеглят на запад от левия бряг на р. Марица от устието ѝ до точката на пресичане на границата с България, а турските да не влизат в неутралната зона на Проливите.

На 20 ноември 1922 г. конференцията за подписването на мирен договор с Турция е открита в Лозана. На нея освен Турция, Гърция и Съюзните сили - Англия, Франция и Италия, участие вземат Съветска Русия, Румъния, Югославия и България. Сформирани са три комисии - политическа, занимаваща се с териториалните и военните въпроси; юридическа - с положението на малцинствата; и икономическа - по финансовите и стопанските въпроси. В първата фаза на конференцията (ноември 1922 - февруари 1923) българската делегация в състав от 8 души е предвождана от Стамболийски. Българският министър-председател и министър на външните работи прави изложение пред конференцията, в което поставя акцент върху 5 пункта - за излаза на Егея, съдбата на тракийските бежанци, положението на малцинствата, безопасността на България като разоръжена страна и режима на Проливите.

Само Мусолини проявява склонност да подкрепи Стамболийски за създаването на неутрален коридор, включващ р. Марица и жп линията, но срещу сключване на концесионен договор с италианското правителство за експлоатация на рилските гори.

На 24 януари 1923 г. на българската делегация е представен окончателен вариант за осигуряване на излаза на България на Бяло море. Между Дедеагач и с. Макри Гърция предоставя под наем за 99 години 3 км по брега и 1 км към сушата територия, на която България да си построи пристанище. Връзката ѝ с него ще се осъществява посредством преминаваща през турска и гръцка територия жп линия. Стамболийски отхвърля проекта.

Българската делегация отправя протестно писмо до останалите делегации срещу предаването на Западна Тракия на Гърция.

В Лозана българският премиер е дълбоко впечатлен от борбата на съветската делегация срещу проектите на Англия за Проливите и застъпничеството ѝ в полза на България.

На 28 ноември 1922 г. българската делегация предава две ноти на ръководството на конференцията относно положението на българите в Тракия. В първата се настоява турското правителство да разреши на българските бежанци от Източна Тракия, около 90 000 души, да се завърнат в родните си места и да възстанови имуществото им. С втората нота българската делегация се застъпва за българите в Западна Тракия, които са подложени на гонения от гръцките власти с цел настаняване в домовете им на гръцки бежанци от Мала Азия. В началото на януари 1923 г. юридическата комисия изслушва представители на тракийската емиграция в България. Турските делегати се обявяват категорично против завръщането на българи в Източна Тракия.

През декември 1922 г. конференцията навлиза в застой и Стамболийски напуска Лозана. През втората фаза на Лозанската конференция (април-юли 1923 г.) България не изпраща делегация, К. Тодоров присъства на конференцията само като наблюдател. На 24 юли 1923 г. Лозанската конференция приключва с подписването на две конвенции Първата е за границите в Тракия. С нея Източна Тракия и Караагач се предават на Турция, а Западна Тракия на Гърция. Тъй като по Ньойския договор на България се забранява да се въоръжава, за да не се променя договорът за частта му за военните клаузи, срещу което остро реагират Югославия, Румъния и Гърция, се въвеждат 30-километрови демилитаризирани зони по границата ѝ с Турция и Гърция в Тракия. С втората конвенция Проливите се поставят под международен контрол, с което се накърнява суверенитетът на Турция. С подписването на Лозанския договор България признава предаването на Западна Тракия на Гърция, като си запазва от международноправна гледна точка възможност да претендира за получаване на икономически излаз на Бяло море по чл. 48 на Ньойския договор